

Idealizmusok

Állítólag Kant előszeretettel s nyomatékosan hívta fel tanítványai figyelmét arra, hogy amit tőle elleshetnek, az nem filozófia, hanem filozofálás. Ebben a megkülönböztetésben már ott munkál a gondolat pusztán mechanikus adódásának elfogadásához s kezeléséhez képest a kritikai módszer felértékelődése, valamint attól az iskolás hagyománytól történő elhatárolódás, hogy a gondolkodásunk körébe vont világ, vagy még inkább a világunk motiválta gondolkodás belemerevedhet valamiféle dogmatikus metafizikai rendszerbe. Nos, az idealista filozofálás különböző módozatai sokféleképpen mutatják meg, hogy miképpen lehetséges rákérdezni fogalmaink létrejöttének, alakulásának és változásának történeti és tematikus összetevőire anélkül, hogy valamiféle, a gondolkodás aktivitását megzavaró renyheség eltérítene előre kiszámíthatatlan pályáiról a kérdés irányait. Ezeket az irányokat a filozófia megszületésétől kezdve az határozza meg legfőképp, hogy a létről alkotott tiszta fogalmiságunk milyen viszonyban van az érzéki szubsztrátumokkal, hogyan hatja át az egyik a másikat. Legyen a válasz ezekre a dilemmákra monista vagy dualista karakterű, objektív vagy szubjektív hangsúlyeltolódású, ontológiai vagy éppen episztemológiai perspektívából végiggondolt, a lényegi teljesítmény – amiként Ernst Cassirer fogalmaz egy helyütt – abban a tökéletes szellemi egyensúlyban áll, amelyet az ismeret általános módszertana a különálló és az összekapcsolt funkciója, a tiszta szemlélés nyugalma és mélysége, valamint a közvetítő gondolkodás legnagyobb mértékben felfokozott elevensége között tart fenn s jelenít meg.

Ez az egyensúly persze, mint tudjuk, törékeny és ingatag, a fogalmiság oldaláról a túlzott absztrakció, a világ felől pedig a többnyire kezelhetetlen heteronómia fenyegeti. Aligha tagadható – még ha helyenként kudarc övezi is –, hogy az idealista filozófiai tradíció az említett egyensúly létrehozására s képzésére törekszik: Kant a transzcendentális criticizmussal, Fichte átható nyelvi konstrukcióival, Schelling gnosztikus vízióival, Hegel pedig a létezőknek egy nagyszabású dialektikus rendszerbe történő beillesztésével. Túlzás nélkül állíthatjuk, az idealizmus fulmináns teoretikus szisztémái alapvetően rendezik át a filozófiai gondolkodás tárgyterületeit, hatástörténeti reflexióit, mindig megújulni képes

erőinek potenciáit. Bennük s általuk a szerzők a múlt elgondolásaira éppannyira relevánsan kérdeznek rá újonnan felmerülő szempontok alapján, mint amennyire a saját koruk kísérleteit kételyekkel kezelik, valamint innovatívan készítik elő az eljövendő törekvéseket. Ez idő tájt értékelődik át példának okáért Spinoza, Plótinosz és Platón öröksége, elevenedik meg a forma, a kép, a logosz szisztematikus egységének, illetve a dolgok befoghatatlanul sokféle, szétagoltan létező természetének régi vitája, kerül új megvilágításba a megismerő szubjektum státuszának kérdése, és még sorolhatnánk.

De ha maradunk a platóni örökségnél, s Platón világát egy kozmosz képéhez hasonlítjuk, amelyet a preszókratikus filozófia rajzol elő, továbbá ha meggondoljuk, hogy a platóni dialektika, ez a szellem élességét s a létezők elemi erejét bravúrosan egyben tartó pregnancia leginkább az idealista filozófiai impulzusok révén újul meg, akkor már eléink is tárul annak a gazdag univerzumnak néhány jellegzetes alapvonása, amelyet új számunk lapjain bátorkodunk megidézni. A hatástörténeti tudat és a kritikai reflexió voltaképpen folyamatosan fenntartja, egyben időről időre átformálja az idealista filozófiai-esztétikai tradíció belátásait, fakadjanak azok valamiféle rendszereszméből vagy a fragmentális gondolkodás eredményeképpen. Az idealizmus filozófiai és esztétikai öröksége tehát nem holmi relikvia, hanem elevenen él köztünk, gondolatainkban, abban, ahogyan rákérdezzünk világunk lehetőségfeltételeire, a már megtörténtre, a még meg nem történtre, illetve az éppenséggel megtörténhetőre.

Mindezek fényében a következőkben szó lesz a parmenidészi metafizikának, azaz a létező és nem-létező viszonyának kevésbé ontológiai, mint inkább ismeretelméleti aspektusairól Mogyoródi Emese tanulmányában: a szerző szerint azért szükséges ez a perspektívaváltás, mert ily módon relevánsabban megragadható Parmenidész implicit intenciója, hiszen az eleai bölcselő „nem arra kíváncsi [...], hogy mi az, ami *létezik*, és miként, hanem hogy mi az, amiről megbízható ismeret szerezhető, milyen feltételek mellett, és miért”. Szintén a preszókratikus gondolkodás ösvényeit mutatja és járja be Gelenczey-Mihály Alirán, aki a pitagóreizmus hatástörténetének rekonstruálására tesz kísérletet elsősorban Empedoklész töredékeit elemezve. Szerzőnk általánosabb aspirációja a metafizikai állítások és az intelligibilis princípiumok viszonyának újragondolása annak a diskurzusnak a kapcsán, „amelyet olyan *kimondhatatlan és megnevezhetetlen* alapelve építettek, amely lényegénél fogva nem lehet érvelés és analízis tárgya”.

A filozófust általában az ilyen *lehetetlenségek* – oximoronnal élve – persze csak még további megfontolásokra készítetik. Egyébiránt azért is van kivételes és irigylésre méltó helyzetben más diszciplína képviselőihez képest, mert az idő és a tér tágassága az ő számára nem megrémítő s elriasztó övezetet jelent, hanem bevándorolható, sőt belakható, bármikor fel- s megidézhető területet. Kell-e hangsúlyozni, hogy szimpátiánk kevésbé a pozitivista színezetű, lineáris elrendezésben gondolkodó filozófiatörténeti mentalitásé, mint inkább – ahogy Gilles Deleuze mondaná – a kartográfiai vagy topográfiai látásmódé: probléma-

történetek és fogalomanalízisek egymásra hatása, egymásba csomózódása válik láthatóvá a tematikus blokk tanulmányaiban. Így kerülhetünk a preszókratikusoktól egy ugrással rögtön a kanti filozófia kellős közepébe: Horváth Zoltán a kanti idea terminusának fogalomtörténeti alakulásába vezeti be olvasóját, a platóni s az újkori hatáselemek bemutatásával. Az idea részint valamiféle „keretet vagy világot fejez ki, amelyen belül az individuum szabadon határozza meg megismerését és cselekvését”, részint pedig „eleve szorosan az elmén kívüli valósághoz” kötődik, amivel „igazságot, vagy akár értéket és méltóságot tulajdonítanak neki”. Mármost Kant ideafogalma e kettőnek a konfrontációjából alakul ki.

Hegel újraolvasását ez alkalommal elsősorban az angolszász filozófia érdeklődésének felélénkülése, mindenekelőtt Robert Brandomnak s Robert Pippinnek a hegeli gyakorlati filozófia iránti kíváncsisága motiválja. Rózsa Erzsébet ennek az érdeklődésnek a nyomán rekapitulálja Hegel vallásfilozófiájának különösen az egzisztencia és a szubjektivitás problematikáját előtérbe állító gondolatmeneteit. A modern egyén eszerint önmagáról alkotott koncepcióit s önkonstitúcióit „a praktikus individualitás általános, rendszerorientált fogalomkomplexumához viszonyítva [...], egyszersmind történetileg, szociokulturálisan” határozza s éli meg. Kőműves Sándor a szabadság hegeli koncepcióját mutatja be Pippin intézményelméleti vizsgálódásait jelölve ki interpretációs keretét. Egyebek mellett a normativitás és a rezponzivitás elveit alkalmazva a hegeli „ésszerű cselekvés” elméletében azt a minimumot láttatja, mely szerint „a szabad cselekvés tartalmazza azt a képességünket, hogy át tudjuk gondolni, mit szeretnénk tenni, meg tudjuk érteni, hogy mit tehetünk, hogy mit kellene tennünk, ha tennünk kellene valamit, és képesek vagyunk ezen megfontolások fényében cselekedni”. Andrejka Zoltán az eszmény komplex fogalmát alapul véve elemzi az igazság és az esztétikai tapasztalat egymásra vonatkozását Hegelnél. Vizsgálódásai során a szerző nem kisebb feladatot vállal, mint hogy egyensúlyban tartsa „a tudat eredendő, *spekulatív* alapvonásait” a „gyakorlati látásmód sajátos valóságfelfogásával” – a látszás, valamint a belső és a külső azonosságának problematizációja során.

Végül Hévízi Ottó egy eleddig alig vizsgált szempontot, a négyesség kategóriáját véve alapul reflektál a napnyugati filozófiai hagyományra, mások mellett a preszókratikusok, Platón és az idealisták koncepcióit is érintve. A filozófiai négyesség-teóriák a gondolkodás általános rendezőelveibe engednek bepillantást: a gondolati alkotóelemek között oppozicionális vagy hierarchikus modelleket mutatva meg – egy valódi eleven topológiát rajzolva elő, mandalát vagy rombuszt, körívet vagy tetraédert idéző elrendezésben. A gondolkodás teremtő idealitása, valamint a gyakorlat orientálta érdek, a dolgok absztrakt formáinak szemlélése, illetve a dolgok közötti lét minuciózus tematizálása tehát egyaránt inspiratív az idealista hagyományban s annak újraolvasásában.

Többféle idealizmusfelfogás létezhet egyidejűleg. A *Magyar Filozófiai Szemle Idealizmusok* című blokkjának főszereplője az esetlen, illetve esetleges megisme-

rő szubjektum, akinek – a modern világ drámája vagy prózája olykori főhőseként, olykori epizodistájaként – önmagáról és a világról alkotott fogalmaiban, valamint azok megteremtésében a csodálkozás, a csalódás, a szigorúság és a könnyelműség ugyanúgy közrejátszik, mint a változatlannak vélt princípiumok feltalálásába vetett hit és a mulandóság legyőzhetetlenségének elemi tapasztalata. Öröm és rezignáció egyként osztályrésze ennek a szubjektumnak. Goethe szerint a filozófus „olyan fogalmakat próbál alkotni, amelyek elpusztíthatatlanok, mi több: a mulandóság szemlélete igazolja őket s nem szünteti meg érvényüket”. Legyen ez remény s vigasz, no meg persze a gondolkodói felelősség tudatosításának próbaköve is számunkra.

Valastyán Tamás